

בצלאל בר-כוכבא אין מביאים ראייה מן השתיקה ו'שתיקה רועמת'

חן חן לפרופ' יוסף גייגר על השבחים שהעתיר בביקורתו ב'קתדרה' על ספרי 'תדמית היהודים בספרות היוונית'.¹ לאו מילתא זוטרא היא כאשר הכותב הוא קלסיקאי קפדן ובלתי מוטה בשיעור קומתו של יוסף גייגר, ומלומד אשר בעת העתיקה היה ודאי נמנה עם האסכולה ה'סקפטית'. עם זאת אני מוצא חובה להתייחס לטענה חשובה שהעלה גייגר בהדגשה יתרה, ויותר מפעם אחת; ולפי שעם קוראי כתב-העת 'קתדרה' נמנים חוקרים צעירים, היסטוריונים וארכאולוגים גם יחד, ראוי להידרש אליה במישור העקרוני והספציפי.

הכלל שאין מביאים ראייה מן השתיקה מופיע פעמים רבות בדיונים מדעיים. כך למשל כותב שורות אלה הראה במקום אחר כי היעדרות השם איסיים מן המקורות העבריים והארמיים אינה ראייה לאי קיומם של האיסיים.² כדי להעלות טענה מן השתיקה של חלק מן המקורות, ואפילו של כולם, יש צורך בפרספקטיבה היסטורית רחבה ובבחינה פנורמית של כל סוגיה וסוגיה, על כל היבטיה, לרבות חקר המקורות. כך למשל אין מקום לטענה מן השתיקה כאשר השתיקה רווחת בספרות גם במקרים דומים או מקבילים לנושא השתיקה; כאשר היא מכוונת בעליל ומשרתת מגמות ידועות, או כשנסיבות היסטוריות מיוחדות מסבירות את השתיקה; כאשר 'השתיקה' למעשה אינה שתיקה, ונושא 'השתיקה' מופיע במקורות בשם או זהות אחרים (ברמזים, בדרך מוצפנת או בתחליפים למיניהם); וכן במקרה

1 מאמר הביקורת: 'גייגר, 'דימויים של היהודים בספרות היוונית של התקופה ההלניסטית', קתדרה 143 (ניסן תשע"ב), עמ' 185-188. הספר המבוקר: B. Bar-Kochva, *The Image of the Jews in Greek Literature: The Hellenistic Period*, Berkeley 2010

2 ב' בר-כוכבא, 'האיסיים היו גם היו', תרביץ, פ (תשע"ב), עמ' 275-309.

שנושא השתיקה הוא אזוטרי יחסית לתחומי העניין של המקורות. וקיימות כמה מגבלות נוספות. לעומת זאת ראייה מן השתיקה היא לגיטימית, וגם מתחייבת, כאשר ברור בעליל שהסיטואציה או הנושא היו חשובים ומכריעים למטרת הכתיבה, כאשר ניכר שהמחבר עשה מאמץ מיוחד למצוא אותם ולמסור עליהם, והוא לא פסח על מקרים דומים, וכאשר הגיע אלינו חומר רב מכתביו של אותו מחבר (לתנאי זה יש מספר סייגים). במקרה כזה השתיקה היא בבחינת 'שתיקה רועמת', ממין השתיקות שאין כל מטרה בצדן, ועולה ממנה המסקנה שהמחבר לא היה מודע לנושא או לאירוע.³ קל וחומר כאשר השתיקה משותפת למספר מקורות מסוג זה שלא נטלו זה מזה או ממקור משותף. בכל מקרה חובה לגלות זהירות מרבית, ודרושים ניסיון מחקרי רב, ריסון עצמי ושיקול דעת כדי לא להיסחף לאחד משני הכיוונים.

להלן אתייחס לשתי הדוגמאות שהביא גייגר במפורש לבעייתיות שבראיות מן השתיקה. מקוצר היריעה אפסח על הרמזים של גייגר למקרים אחרים, אשר בעיקרון אינם שונים למעשה מאותן דוגמאות, רמזים הפזורים במאמר הביקורת.

אפתח באקסקורסוס היהודי של סְטְרַבּוֹן איש אֶמְסִיָה. בספר טענתי כי בחיבור ההיסטורי האבוד של סטרכון ('האירועים' שלאחר פוליביוס') לא נכלל אקסקורסוס אתנוגרפי על היהודים.⁴ לעומת זאת נמצא בדינו אקסקורסוס מפורט בחיבור הגאוגרפי רב הספרים של סטרכון (טז, 2, 35-37), חיבור שהגיע אלינו כמעט במלואו. גייגר סבור – כך נראה מדבריו – כי לא מן הנמנע שגם בחיבור ההיסטורי האבוד של סטרכון נכלל אקסקורסוס כזה.⁵ הוויכוח במקרה הנדון נוגע לעניין לא שולי, שכן יש לו השלכות על מספר נושאים היסטוריים ותאולוגיים-פילוסופיים רבי חשיבות. בספרי הוסבר – בקיצור יחסי – מדוע במקרה זה ראוי להביא ראייה מן השתיקה. מסתבר אפוא שהיה עלי להאריך ולפרט. אעשה זאת כאן.

האקסקורסוס על היהודים, שהגיע אלינו באמצעות ה'גאוגרפיקה' של סטרכון, מוסר את התיאור הנלהב ביותר של 'היהדות של משה' ושל דמותו של משה שהגיע אלינו מן הספרות היוונית-הרומית.⁶ בכתביו של יוספוס לא הובא מאומה מן האקסקורסוס הזה, והוא גם אינו נזכר או נרמז בהם בשום צורה. הראיה מן השתיקה לגיטימית לחלוטין במקרה זה: בספר הראשון של החיבור 'נגד אפיון' עשה יוספוס מאמצים נואשים להוכיח את קדמות היהודים מתוך כתביהם של סופרים שכתבו יוונית, כדי להפריך את ההאשמה של שונאי ישראל שהיהודים הם עם חדש שזה מקרוב בא, מלאכותי, חסר שורשים ומעמד בחברת העמים; על יסוד האשמה זו טענו כי היהודים אינם ראויים לזכויות ולהתחשבות כלשהי מצד השליטים ובעלי התרבות היוונית-הרומית, בניגוד לנוהג המקובל ולכבוד

3 השימוש בראיות מן השתיקה נדון לא מעט מן ההיבט המתודולוגי, ההיסטורי ואף הפילוסופי. הקוראים יוכלו להיעזר באמצעי החיפוש המקובלים ובמרשתת על פי הערך *argumentum ex silentio*.

4 ברכובבא (לעיל, הערה 1), עמ' 450-451.

5 גייגר (לעיל, הערה 1), עמ' 187.

6 על האידאליזציה של דמותו של משה ראו עוד: ברכובבא (לעיל, הערה 1), עמ' 355-398. אפשר שהתיאור המלא של נומיניוס איש אֶפְמָאָה, בן הדור של מרד בר כוכבא, אשר כינה את אפלטון 'משה הדובר אטית', היה נלהב עוד יותר. ואולם הגיעו לידינו שרידים בלבד מספרו.

שרוחשת חברת העמים לעמים עתיקים (ראו בפתחת החיבור, א, 1-72, וכן ב, 1). לשם כך נאלץ יוספוס ללקט מן הגרון ומן היקב, לרבות אזכורים בלתי רלוונטיים, אזכורים מזויפים (מן הזיופים היהודיים של סופרים יוונים), קביעות בספרות ש'אינה נחשבת' וכדומה. כך יוספוס היה מוכן להרחיק לכת ולהביא אפילו חרוזים מזויפים (על ידי יהודי) שיוחסו לכזירילוס (א, 173), המשורר האפי היווני בן סוף המאה החמישית, משפט מהרודוטוס שאינו מוכיח דבר (א, 169-170), פלפול לשוני מפותל וחסר שחר בדברי תאופרסטוס (א, 166-167), יורשו של אריסטו כראש האסכולה הפריפטטית (סוף המאה הרביעית לפסה"נ), ופסקה אניגמטית מהרמפוס (א, 160-165), הביוגרף של הפילוסופים שחי באמצע המאה השלישית לפסה"נ, על זיקת מנהגים בין היהודים, פיתגורס והתראקים.⁷ ראיות מאולצות כאלה מלוות בדברי קליארכוס איש סולִי (א, 177-181), מתלמידיו של אריסטו, שכל מה שניתן להסיק מהם הוא שבמערב אסיה הקטנה התגוררו יהודים משכילים בימיו של אריסטו, דהיינו במחצית השנייה של המאה הרביעית לפסה"נ.⁸ מיד לאחר דברי קליארכוס שילב יוספוס פרגמנטים ועדויות מתוך החיבור המזויף 'על היהודים' שיוחס להקטאיוס איש אַבְדְרָה (א, 184-204). המובאות האלה אמורות היו להוכיח לכל היותר שהעם היהודי היה קיים ו'בשל' כבר בימי אלכסנדר הגדול ותלמי הראשון. יוספוס עצמו חשד באותנטיות של קטעי 'הקטאיוס' ולכן נמנע מלהביא אותם ב'קדמוניות היהודים', חיבורו הקודם (אלא אם כן החיבור 'על היהודים' לא היה נגיש באותה שעה). את מסכת 'הראיות' מן המקורות היווניים סיים יוספוס בעדות על פי אַגְתֶּרְכִידֶס איש קנידוס (א, 209-211), בן אמצע המאה השנייה לפסה"נ, עדות שעולה ממנה לעניינו שהיהודים ישבו בירושלים בימי קרב אַפְסֹס (301 לפסה"נ). כל אלה מציגים אפוא יכול עלוב ומפוקפק מאוד להוכחת קדמות היהודים, שרובו נוגע לתקופות מאוחרות למדי בתולדותיהם.

משום כך נאלץ יוספוס לגייס לעזרתו אפילו ספרות שכתבו 'ברברים' ביוונית, ספרות שמטבע הדברים נחשבה בעולם היווני-הרומי כסמכותית ואמינה פחות (וכך גם אמר במפורש [א, 161]): דברי בְרוֹסוֹס הבבלי על גלות בבל (א, 135-141); דברי דְיוֹס ומְנַנְדְרוֹס איש אַפְסֹס, שהיו על פי כל הסימנים ממוצא פניקי (וגם יוספוס יכול היה להבין זאת), על הקשרים בין מלכי צור וצידון לבין שלמה ואחאב (א, 118-120); וגרוע מכול עבור חיבור שספרו השני נלחם בעלילות נגד היהודים – שתי גרסאות של מְנַתוֹן, הכוהן-הסופר המצרי בן המאה השלישית לפסה"נ (או גרסאות שיוחסו לו), בדבר שהייתם של 'היהודים' במצרים (א, 75-102), סיפורים אשר מחלקים ניכרים מהם משתקפת עיונות בוטה כלפי היהודים, לרבות גרסה מפורטת של עלילת המצורעים.

7 ראו: ב' בריכוכבא, 'פיתגורס, הרמפוס, והיהודים: לשאלת ראשית המיתוס בדבר מקור הפילוסופיה היוונית בחכמת היהודים', ציון, עג (תשס"ח), עמ' 407-451.

8 על הטקסט של קליארכוס ראו: בריכוכבא (לעיל, הערה 1), עמ' 48-53; וכן: B. Bar-Kochva, BMCR, 2011.06.29; אין לי אלא להצטער על כך שגייגר בהתייחסותו לעניין (גייגר [לעיל, הערה 1], עמ' 186, הערה 3) לא ציין לתגובה של כריסטופר פלינג, ה-Regius Professor ליוונית באוניברסיטת אוקספורד, התומך בדעתי שקליארכוס לא אמר ולא רמוז בשום צורה כי אריסטו הכריז בעקבות ה'מפגש' באסוס שהיהודי התעלה עליו בחכמתו. ראו: Ch. Pelling, BMCR, 2011.07.11. עם זאת עלי להסתייג ולומר שההצעה החלופית של פלינג לתרגום המשפט הרלוונטי (נגד אפיון א, 181) לא תופסת, משום שאינה הולמת את ההקשר. ראו: B. Bar-Kochva, BMCR, 2013.10.03.

האם ניתן להעלות על הדעת שאילו הייתה ה'גאוגרפיקה' של סטרכון לפני יוספוס (ועוזריו), הוא היה מחמיץ את ההזדמנות להביא ממנה ראייה ניצחת להפרכת טענותיהם של שונאי היהודים? האם מתקבל על הדעת שיוספוס היה מתעלם מן העובדה שסטרכון איש אמסיה, הסופר המהולל, תיאר בהערצה מיוחדת את משה, אבי העם היהודי, ואת התגבשות העם היהודי ל'עם של חכמים' כבר בדורות רחוקים? ומדובר באקסקורסוס אתנוגרפי מפורט ביותר, שעין הקורא לא הייתה פוסחת עליו.⁹ אשר לחיבור ההיסטורי האבוד של סטרכון, יוספוס הזכיר אותו מספר פעמים והרבה לצטט ממנו – גם בלי להזכירו במפורש – ב'קדמוניות היהודים', חיבור שפרסומו קדם ל'נגד אפיון' בתשע שנים לערך, וגם התבסס עליו במפורש פה ושם ב'נגד אפיון'; האם ייתכן שבחיבור ההיסטורי של סטרכון נכלל אקסקורסוס אתנוגרפי על היהודים – וכל אקסקורסוס אתנוגרפי פתח והרחיב בראשיתו של העם – ויוספוס לא מצא לנכון להביא אותו או לכל הפחות להתייחס אליו ב'נגד אפיון'?

כפי שהראיתי בעקבות אחרים ובלוויית ראיות רבות נוספות, האקסקורסוס האתנוגרפי על היהודים שהובא ב'גאוגרפיקה' של סטרכון מקורו באחד מחיבוריו של פוסידוניוס איש אפמאה,¹⁰ הדמות האינטלקטואלית הבולטת ביותר בעולם היווני-הרומי במחצית הראשונה של המאה הראשונה לפסה"ג. השתיקה של יוספוס ב'נגד אפיון' מורה אפוא גם כי הוא לא הכיר את אותו חיבור של פוסידוניוס; על אחת כמה וכמה משום שב'נגד אפיון' האשים יוספוס את פוסידוניוס

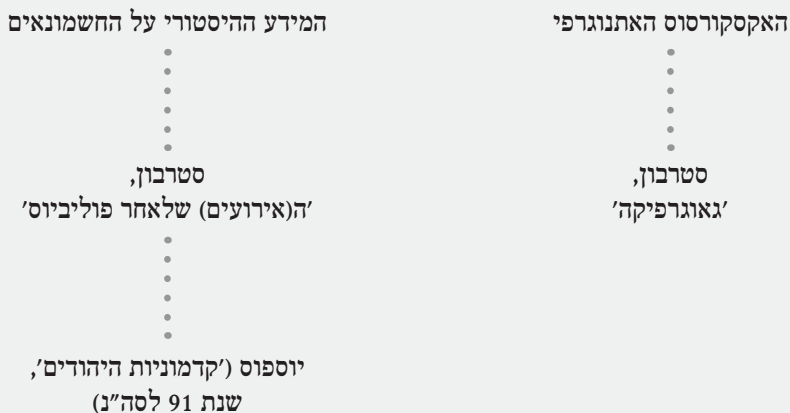
9 החיבור 'גאוגרפיקה' לא נודע בקרב קהל הקוראים משך שנים רבות. הוא נזכר בספרות רק בסוף המאה השנייה לסה"ג, אם כי, כפי שעולה מן הממצא הפפירולוגי, הוא היה מוכר במצרים כבר במרוצת אותה מאה. אפילו פליניוס, שהיקף הקריאה שלו עלה לאין שיעור על זה של בן דורו יוספוס, לא הכיר את ה'גאוגרפיקה'. ראו: D. Dueck, *Strabo of Amasia*, London 2000, pp. 151–153, ושם על הסיבות לעיכוב החשיפה של ה'גאוגרפיקה' בפני קהל הקוראים. לשאלה אם יוספוס הכיר את ה'גאוגרפיקה' של סטרכון אם לאו יש השלכות על חקר ארץ-ישראל. כך למשל בספר של חוקר ישראלי הועלתה הטענה שיוספוס עשה שימוש נרחב באמצעים ובתכנים של התיאור הגאוגרפי של סטרכון ב'גאוגרפיקה' שעה שכתב את האקסקורסוס הגאוגרפיים שלו ב'מלחמה היהודית' ואף ניהל עם סטרכון 'דיאלוג סמוי'. ראו: Y. Shahar, *Josephus Geographicus*, Tübingen 2004. ואולם אם יוספוס לא הכיר את ה'גאוגרפיקה' של סטרכון, הרי התזה הזו, התופסת מקום מרכזי באותו ספר, נופלת מאליה. ראו גם: D. Dueck, 'Yuval Shahar, *Josephus Geographicus*', *SCI*, (2005), pp. 218–220. ואוסיף: האם יוספוס, שאצה לו הדרך לפרסם את 'המלחמה היהודית' במהירות האפשרית, ומשום כן צמצם למינימום ההכרחי את מספר המקורות שנעזר בהם לצורך עיקר האירועים, היה מוכן לאבד זמן יקר בקריאת תיאורים גאוגרפיים מייגעים ובהתמודדות מתוחכמת עם סטרכון בדבר פרטים חסרי כל חשיבות לעניינו של המרד הגדול? ומדוע מצא לנכון לנהל עם סטרכון 'דיאלוג סמוי' על אותם פרטים שוליים ומנגד להתעלם לחלוטין בכל חיבוריו מן האקסקורסוס האתנוגרפי הנלהב על היהדות שנכלל אצל סטרכון באמצע התיאור הגאוגרפי של ארץ-ישראל? ויש לזכור שזמנו היה בידו כאשר כתב את 'קדמוניות היהודים' ו'נגד אפיון', שבשני חיבורים אלה עשה שימוש במרב המקורות (לרבות סטרכון), ובעיקר, שמטרתו הראשונה בחיבור האחרון הייתה להוכיח את קדמותם של היהודים ואת שבחם על פי סופרים יוונים (כותרת המשנה של החיבור: 'על קדמות היהודים'). ההקבלות בין יוספוס לסטרכון שהביא שחר, מהן נשענות על תרגומים מטעים או נובעות מעיסוק בחומרים זהים, מהן מקורן בדפוסי הבעה שהיו מקובלים בספרות הגאוגרפית היוונית. די לעיין למשל בתיאור בקעת יריחו וים המלח שאצל יוספוס (המלחמה היהודית ד, 476–485) כדי להיווכח שיוספוס לא הכיר את גרסתו המפורטת של סטרכון (גאוגרפיקה טז, 2, 41–44), והתבסס רק על ידע אישי, שנקבה בעיקר בשלוש שנות שהייתו באזור. כיוצא בזה התיאורים של הגליל, יהודה והשומרון. חבל גם שהחוקר לא נועץ בטקסטים הגאוגרפיים הרבים והמפורטים ביוונית שזכו בינתיים רק לתרגום לטיני (חלקם מרוכז באוסף הקלאסי של C. Müller, *Geographici graeci minores [GGM]*, Paris 1855–1861). לגרסתו של יוספוס על ים המלח ראו: ב' ברכוכבא וס' בינדר, 'מקורות המידע של יוספוס לתיאור ים המלח', ארץ-ישראל, לא (ספר נצח) (בדפוס).

10 ברכוכבא (לעיל, הערה 1), עמ' 355–457.

גלגולי המסירה של פוסידוניוס איש אפמאה

פוסידוניוס

(המאה השנייה/הראשונה לפסה"נ)

בשנאה תהומית כלפי יהודים על פי אזכור (שקרי) שמצא אצל אפיון, איש ריבו (ב, 79).¹¹ הבאת ראייה לקדמות היהודים ולתפקידו ההיסטורי של משה ולאישיותו המיוחדת דווקא מפוסידוניוס איש אפמאה, ההיסטוריון והפילוסוף הנערץ בכל רחבי העולם היווני-הרומי (גם בזמנו של יוספוס), הייתה משרתת את מטרתו של יוספוס לאין ערוך יותר מכל המובאות האחרות גם יחד הממלאות עד לעיפה את טורי הספר הראשון של 'נגד אפיון'. לדידו של יוספוס זו הייתה עשויה להיות הראייה האולטימטיבית.

הדוגמה השנייה שהביא גייגר לבעייתיות שבראיות מן השתיקה נוגעת בעניין שולי יחסית. עניינה בתיאור ירושלים שהופיע אצל טימוכרס, על פי כמה סימנים סופר חצר סְלֶאוֹקִי בן דורו של יוחנן הורקנוס (135-104 לפסה"נ). חיבורו של טימוכרס לא שרד. דבריו על ירושלים הובאו בספר (האבוד) של אלכסנדר פוליהיסטור (בן המאה הראשונה לפסה"נ) על היהודים, והועתקו ממנו על ידי אב הכנסייה אוסביוס (המאה השלישית-הרביעית לסה"נ) בספר התשיעי של חיבורו המונומנטלי 'מבוא לבשורה הטובה' (ט, 35). הקטע ששרד מוסר על מערכת ההגנה של ירושלים ועל הספקת המים של העיר בימי המצור שערך אנטיוכוס השביעי סידְטָס על ירושלים (שנת 132 לפסה"נ). בספרי ציינתי אגב אורחא כי מסתבר שטימוכרס לא מסר דבר על מערכת ההגנה והספקת המים של המקדש.¹²

11 יוספוס לא אמר שהאזכור שקרי משום שלא יכול היה לברוק אם אכן פוסידוניוס הביא את שתי העלילות וקיבל אותן כאמת היסטורית. על הימנעותו של פוסידוניוס מלהזכיר את עלילת הדם ועל תגובתו השלילית המסתברת על עלילת החמור, ראו: שם, עמ' 451-457.

12 שם, עמ' 459.

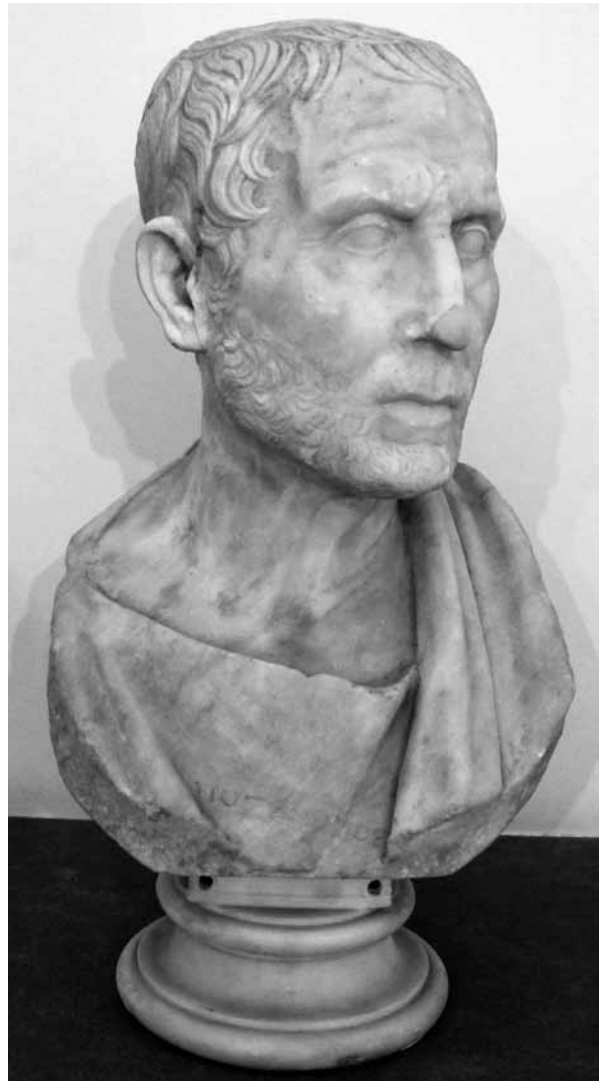
לדעת גייגר זו מסקנה בעייתית מן השתיקה, כלומר ייתכן שטימוכרס תיאר את מתקני הביצור והמים של המקדש.¹³

גם במקרה זה העדות מן השתיקה תקפה לאור ההקשר והמטרה, אם כי במבט ראשון השתיקה נשמעת רועמת פחות, שכן הדברים מורכבים מעט. אוסביוס הביא בספר התשיעי ראיות לכך שהיסטוריונים יוונים הזכירו את העם היהודי, את אורח חייו ואת ההיסטוריה שלו (ראו בהצהרת הכוונות של אוסביוס, שם, פרק א). ספר זה מזכיר במידה מסוימת את הספר הראשון של 'נגד אפיון'. אוסביוס עשה כל מאמץ להביא כל קטע שמצא בלי לטרוח ולברוק אם הכותב הוא אכן יוני. בין המצוטטים גם מספר סופרים יהודים, ובמקרה אחד לכל הפחות (המשורר-הטרגיקון יחזקאל) אין להעלות על הדעת שאוסביוס לא הבין זאת.

לאחר קטעים הנוגעים לימי דוד מופיעה אצל אוסביוס שורת קטעים על מקדש שלמה שנלקחו מן האנתולוגיה האבודה של אלכסנדר פוליהיסטור 'על היהודים'. הקטעים, שאת רובם ציטט פוליהיסטור מתוך חיבור אבוד של אופולימוס בן יוחנן בן הקוז, שליחו של יהודה המקבי לרומא (שנת 161 לפסה"ג), מספרים את תהילתו של מקדש שלמה (לא-לד), ואולם אין בהם מאומה על ביצורי המקדש. המובאה העוקבת (פרק לה), שאף אותה לקח אוסביוס מאלכסנדר פוליהיסטור, היא הקטע הנדון מטימוכרס על ביצורה של העיר ירושלים והספקת המים שלה בימי המצור של שנת 132.

אילו היה אצל אלכסנדר פוליהיסטור (שספרו יחד ליהודים לברם) תיאור כלשהו של מערכת ההגנה על המקדש ושל מערכת המים שלו שהובא בשמו של טימוכרס (או בשם סופר אחר), היה אוסביוס שש להביא אותו. אך כל מה שמצא לעניין זה לא היה אלא תיאור ביצורי העיר ומערכת המים שלה מן התקופה ההלניסטית, שלא היה בהם כדי להעיד על פארו של מקדש שלמה ועל ההשקעה הרבה בבנייתו.

האם נעלם מעיניו של אלכסנדר פוליהיסטור תיאור המקדש וביצוריו אצל טימוכרס, או שלא מצא טעם להזכירם? מדוע סופר נכרי, אשר לצורך התיאור המפורט (מאוד) של המקדש מימי הבית

פרוטומה של פוסידוניוס איש אפמאה (המוזאון הארכאולוגי הלאומי בנפולי)

13 גייגר (לעיל, הערה 1), עמ' 187.

ביצורי ירושלים והמקדש

הראשון טרח הרבה והגיע לחיבור אזוטרי של טימוכרס על מפעלותיו של אנטיוכוס השביעי סידטס, מצא לנכון לצטט ממנו לסיום תיאור המקדש בימי הבית הראשון – דווקא קטע על ביצורי ירושלים ומערכת המים שלה מימי יוחנן הורקנוס, ולא את תיאור ביצורי המקדש עצמו? הסבירות שבספרו של טימוכרס הובא תיאור של ביצורי המקדש והספקת המים למתחם המקודש, ושאלכסנדר פוליהיסטור לא הבחין בו, היא אפוא נמוכה ביותר. מכיוון שאנטיוכוס סידטס לא הצליח לחדור לירושלים, אך טבעי הוא שטימוכרס לא נדרש לביצורי המקדש ומערכת המים של המתחם המקודש.

כיוצא בזה העדר כל אזכור לביצורי מקדש שלמה בספרו של אופולימוס היהודי. מסתבר שאופולימוס הניח שהמקדש לא היה מבוצר, שכן לא נצרך לביצורים בימי השלום והשלווה והאימפריה הגדולה (לפי הסיפור המקראי) של מלכות שלמה. לא מקרה הוא שאצל אפולימוס היה רק תיאור קצר (וכמובן דמיוני) של ביצורי העיר ירושלים בימי הבית הראשון (אוסביוס, שם לד' 458 ג). האמור לעיל על טימוכרס אינו בבחינת הוכחה מתמטית, אבל הוכחות מתמטיות ניתן למצוא במדעים המדויקים, לא במדעי הרוח.¹⁴

14 קוראי 'קתדרה' עשויים למצוא עניין במאמר של חוקר ישראלי שראה אור לאחרונה, ושהושקע בו מאמץ רב לדחות את הראיות מן השתיקה שהביאו חוקרים רבים – בצד טענות אחרות – לביטול ערכן של המסורות על ביקורו של אלכסנדר

